

A HORTOBÁGYI CSÁRDA ÉS JELES VENDÉGEI

Béres András

A mai kor gyorsvonattal, gépkocsival vagy repülővel utazó embere talán el sem tudja képzelni, mit jelentettek a maguk igazi virágkorában az útszéli csárdák. A jó utak, gyors közlekedés elfeledtetik az emberrel azokat a nehézségeket, amelyekkel meg kellett küzdenie még a XIX. század emberének is, különösen a messze útra indulóknak, a vásárosoknak, kereskedőknek, vagy a postai küldeményeket továbbító hivatalosoknak. Hosszú útjaik során mind maguk, mind jószágaik számára az úton található csapszékek, állások, istállók, oltalmat jelentettek. Az út- és közlekedési viszonyok sajátosságait figyelembe véve nyilvánvalóan a vendéglátás iránt mutatkozó igény is szerényebb volt.

Egykorú feljegyzések, ábrázolások tanúsága szerint a régi csapszékek, útszéli vendégfogadók, csárdák sokkal egyszerűbb építmények voltak, mint mai késői utódaik. A fontos az volt, hogy a célnak minden tekintetben megfeleljenek. Legyen fedél az utas és jószága felett, biztosítson jó étket mind embernek, mind állatnak, szomjat oltó italt a vándornak.

Komorán húzódtak meg ezek a szalma-, vagy nádtető építmények az útfélen, néhány nagy fa árnyékos tövében, vagy széltől védő kisebb-nagyobb domb oldalán. Néhol csak földbe mélyített veremszerű ideiglenes építmény is szolgálhatta ezt a célt, míg az építető, illetőleg fenntartó gazdáknak — nagyobbára városoknak, falvaknak, vagy földesuraknak — komoly létesítményeire nagyobb gondot fordítottak. Minden hasznot hajtó jellege mellett a betyárromantika is hozzájuk kapcsolódik, de mind-egyik egy kicsit maga a történelem, melyről hiteles feljegyzések, néhol szűkszavú, más helyen gazdagabb adatok tanúskodnak.

Az alföldi csárdák múltja nem megy visszább, mint a török Magyarországról való kiűzése. Ekkor lendülhetett fel a kereskedelem, megnőtt az utasforgalom, s miután a Debrecent Béccsel Pesten keresztül a Hortobágyot átszelő út kötötte össze, az utasok kényelmére, a város jóvedelmének emelése végett fogadót építtetett.¹ A debreceni tanácsnak egyik legelső cselekedete abban az új életet teremtő, polgárosító munkában, melyet a Hortobágyon szinte teljesen előlről kellett kezdeni a nagyobbára lakatlanná vált pusztai területen az volt, hogy a mátai hídnál a fáradt és szomjas utasok számára pihenő hajlékot, korcsmát építtessen. Így Debrecen határában legrégebb, leghíresebb a

¹ *Zoltai Lajos*: Mikor keletkeztek Debrecen határában a pusztai csárdák. *Debreceni Szemle* 1934. 8. évf. 271—282. o. *Szabó István*: Az alföldi csárdák pusztulása a szabadságharc után. *DKK* 1930. 30. évf. 76—80. o.

nagyhortobágyi csárda.² Jóval fiatalabb a balmazújvárosi határban a kishortobágyi csárda, de a hortobágyi úton található Látókép, más néven Látótelki és Kadarcsi vendégfogadó.³ Debrecen városi tanács jegyzőkönyvei gyakrabban korcsma, korcsmaház, vendégfogadó elnevezéseket használnak a csárda szó helyett.

A hortobágyi csárda építését két jelentős dolog is sürgette. I. Lipót császár megerősítette a város (Debrecen) XV. századi hortobágyi vámszedési jogát, s 1696–97 körül Diószegi Sámuel szenátort debreceni postamesterré nevezték ki, és a debrecen—pesti postaút egyik lóváltó állomása a mátai hídfőnél kapott helyet.⁴ A hiteles feljegyzés így örökítette meg az eseményt: „A város számára ott korchoma árultassék; égett bort is visznek ki.” A mátai híd és postaállomás mellett állította fel Debrecen városa az első hortobágyi korcsmaházat és az oda kirendelt csaplárost a hídvám szedésével is megbízta. Így a hivatalos feljegyzések szerint a hortobágyi csárda keletkezése pontosan 1699. június 1-re tehető.⁵

Az elvadult nagy pusztaságban életre kelő civilizációnak előőrse volt a hortobágyi csárda és mellette a postaállomás. Kezdetben igen szerény építmény. „Erigáltatott egy ház is, és alatta pince is, a borárulás hogy annál alkalmasabb lehessen. A bornak iccége 12, égett boré 4 dénár (az akkori körülményekhez viszonyítva igen drága), pálinka is adatott a vámos kezébe árulásra.”⁶ Az utasok nem lépték keresztül küszöbét finnyás kívánságokkal. Az első csaplárost Vasvári Istvánnak nevezték. Tisztére hivatalos esküt tett. Fizetése a vámszedésért havonta 4 magyar forint, a csaplárságért minden cseber bor után a csuporra és gyertyára valóval együtt 12 dénárt, az égett bor és pálinka iccégétől 2 dénárt kap, veszteségre minden cseber után egy meszelyt írhat be pénztári naplójába.⁷

Minden szükséges intézkedés ellenére az újonnan meginduló vendégfogadó s a vendéglátás megteremtette a maga gondját is. A tanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint 1699. július 12-én a Tanács elrendeli a hortobágyi postamester megbüntetését szeszital jogtalan árusítása miatt. „Die 12 July... Olyan panasz érkezett, hogy az Hortobágyi Posta Mester szabadságunk sérelmére bort, s-égett bort árultat, végeztetik azért, hogy mivel az inhibitio ellen cselekedett, vágassék ki az hordaja feke.” A határozatot, melyet bizonyára az első csárdabérlő feljelentése alapján a korábbi jogfolytonosság szerint szeszis italt árusító postamester ellen hozott a Tanács, végrehajtották, borát nem kis kárára kifolyatták.⁸

Az 1699-ben épített fogadó, azaz csárda egy emberöltő múltán szűknek bizonyult, erősen megkopott. Nem sokkal lehetett különb 1737-ben a megújulás és bővítés utáni náddal fedett téглаépület sem, hiszen kész kiadásban jelentkező összes költ-

2 Dr. Ecsedi István: Kirándulás Hortobágy pusztára. Debreceni kalauz. Debrecen, 1927. 93. o. Dr. Ecsedi István: A hortobágy puszta. Debrecen kalauz. Debrecen, 1929. 90–91. o.

3 Zoltai Lajos: A hortobágy puszta története. Kézirat. Debrecen, 1937. febr. 5. Déri Múzeum Adattára Történeti gyűjtemény: 187. sz. 77. o.

4 Vö. Dr. Mónus Ferenc: A hortobágyi posta. DKK. 1940. 158. old.

5 Zoltai Lajos: Mikor keletkeztek... i. m. 271–282. o. HBML IV.A.1011/a — 1699/523.

6 Zoltai L.: Mikor keletkeztek... i. m. 273. o. Égett bor=borpárlat, konyak, icce=kb. 8 dl-es úrmérték, ilyen úrméretű borivó edény, meszely=kb. 3 dl-nyi úrmérték folyadék mérésére, cseber=egyfülű vödör alakú edény.

7 Egy névtelen naplója 1696–1700. Közli és ismerteti: Zoltai Lajos. DMÉ 1939–1940. (Szerk.: Sőregi János) Hivatkozás bibliográfia: 305–336. o.

8 HBML IV.A.1011/a — 1699/523. A Tanács (Debrecen) elrendeli a hortobágyi postamester megbüntetését szeszis ital jogtalan árulása miatt.

sége kitelt 763 magyar forintból. A hivatalos jelentés szerint öt megvasalt ablaka, három ajtaja volt; padlása gyalult deszka. Az építető csináltatott két *nyoszolyát* a vendégek számára, két új kemencét, két új asztalt és három lócát. A rajta dolgozó ácsok, napszámosok, nádkötők tizenöt hét alatt, amíg az építés tartott, meettek a város költségére 145 kenyeret, 265 font húst, früstökre 2 frt 70 pénz áru hagymát, négy véka kását, és megittak a város hordójából 165 icce bort. Ezért a munkabéért megjavították az ócska korcsmaházat is.⁹ Majd 1763-ban, Szabó János csaplárságában felvett leltár igen szegényes berendezést mutat; öt csap, egy csapfúró, egy hévér, két kármentő, egy borhordó kárt, két borhordó nagy kancsó, egy új icce, egy-egy meszely poltrás és tíz-pénzes, egy rossz bormérőszék, egy pályinkaméró poltrás, négy nagy asztal, négy hosszúsék, hat karsék, öt zöld szék, hét nyoszolya és négy fogas. 1776-ban külön „zsidóház”, azaz szoba is volt berendezve az átutazó hithű zsidók számára, melynek előbb kéményét javították, majd bizonyára a nagy forgalomra való tekintettel egy szobából és egy kamrával megtoldották. Az 1777-ben kötött szerződés már így foglalja össze a csárda bérletére vonatkozó tudnivalókat. „Mi N.N. Szabad és királyi Debreczen Városa Bírāja, Polgár Mestere, Tanácsa, és communitása adgyuk tudtokra mindenkinek a' kiknek illik ezen Levelünknek rendiben: Hogy az *Nagyhortobágyi Vendégfogadót* az ott lévő *Híd*vámmal edgyütt adtuk árendába licitáló szerént jövő 1777. 1778. és 1779-dig esztendőre Szentpéteri András cívisünknek 1318, azaz Ezerháromszáz tizen nyólcz Rhénes Forint Summában Esztendőnként.”¹⁰

A megállapodás sokrétűen rögzíti a város jogait a bérbeadott vendégfogadóval kapcsolatosan, s egyben kikötötte a saját jogát is, mely szerint emberei díjtalanul kaphatnak szállást, s a debrecenieknek a hídon áthaladás alkalmával nem kellett vámot fizetni. Külön érdekesség az, hogy a 6. pontban a híd épségben tartását külön figyelmébe ajánlja a bérlőnek, s hogy cselédjei nehogy a híd fa részeit eltüzeljék arra utal, hogy itt még a mostani kőből épített híd helyén fahíd állott.

A fentiekhez hasonló megállapodást kötött a város a kialakult szokásnak megfelelően árverésen, mind a tizenhat vendégfogadójára.¹¹

1.	Sámsoni fogadó	Megyesi Károly	555 Rft	471 Rft
2.	Kóser bormérés	Kain Jakob	195 Rft	190 Rft
3.	Csukás csapszék	Nagy András	96 Rft	107 Rft
4.	Savós kút	Kállay János	171 Rft	191 Rft
5.	Halápi csárda	Kállay János	92 Rft	132 Rft
6.	Ludas csapszék	Kémeri János	169 Rft	205 Rft
7.	Barak csapszék	Nagy András	149 Rft	101 Rft
8.	Fehér ló	Víg András	402 Rft	456 Rft
9.	Nyulas	Komáromi István	562 Rft	822 Rft
10.	Látó telek	Csáti Sámuel	414 Rft	443 Rft
11.	Elep	Kémeri János	651 Rft	500 Rft
12.	Hortobágy	Fodor Mihály	1056 Rft	1318 Rft
13.	Szeles	Szőnyi Pál	39 Rft	21 Rft

9 Zoltai Lajos: Mikor keletkeztek... i. m. 274. o.

10 HBML IV.A.1011/m — 203/1777. Debrecen Város Tanácsa a királyi kisebb haszonvételek hasznosítása során árveréssel bérbe adja a hortobágyi vendégfogadót.

11 HBML IV.A.1011/m — 203/1777. Debrecen 1776. szept. 26-án kelt Licitatio.

14.	Kávéház	Baranyi Miklós	224 Rft	227 Rft
15.	Hort	Fodor Mihály	60 Rft	131 Rft
16.	Ohat	Nagy János	15 Rft	15 Rft
Kikiáltási, illetve árverési ár:			4850 Rft	5330 Rft

Így a város az eredetileg tervezett bevétellel szemben az árverés során kialakított bérösszeg figyelembevételével közel 1000 Rf-tal többet biztosított saját kasszája számára.

Négy év múltán 1781-ben nagy, új építkezéshez fogtak, amelynek jelentőségéről hiteles számadatok tanúskodnak. Az építkezéshez felhasználtak 212 000 téglát, 74 800 zsendelyt, 16 q rúdvasat, a sok sing vason kívül 86 tölgyfagerendát, 272 fenyődeszkát, 173 fenyő és kóris szálját. Ugyanakkor meghagyták a régi nádfedeles vendégfogadó házat is. A mai csárda keleti szárnyának egy része minden bizonnyal ebből az építkezésből ered. Későbbi hasonló nagy építkezésekről a levéltári adatok nem tanúskodnak. Csupán annyit tudhatunk meg, hogy 1796-ban a csárda bérleti díja 1564 Rft s hozzá 100 kh illetményföld tartozik.¹²

Az igen magas bérösszeg miatt Kováts Mihály a mátai vendégfogadó árendátora (a hortobágyi fogadós) 1814. november 21-én panaszt tesz Debrecen város tanácsánál a föld tudtán kívül való megcsonkítása miatt, s beadványában határozottan kijelenti, hogy:¹³ „Ha én a Licitatio alkalmatosságával a' dőlgot úgy értettem volna, illy szer felett való summát semmi módon nem ígértem volna.” Majd arra hivatkozik, hogy a bor megdrágult ára erősen megcsappantotta a forgalmat, bevételét, a bérlmény összegét a föld terméséből tudná megtéríteni. „Ezen mostoha esztendőben halatlan drága lévén a bor annak szűk vólta miatt a' bornak semmi kelete nincs és így az Arenda jövedelmének nagyobb részént egyedül a' földkekből kellene ki-telni.” Ez hosszas egyezkedésre adott alkalmat. S miután a Tanácsnak jelentős bevételt biztosított a csárda bérllete, hajlandó volt némi engedményt tenni. Az egyezséget végül is megkötötték, s amikor 1814 novemberében Kováts Mihály új bérlő Bihari Mihály ó kigyelmétől mint elődjétől átvette a vendégfogadót, a következő leltárt fektették fel.¹⁴

Alig tíz évvel később ismét pontos leltárat készítettek, mely ugyan pontosabb, de sok változás nem tapasztalható, ebben már a mai hortobágyi csárdára is ráismerünk. Változnak a bérlők, kopik, rongálódik a bútor s berendezés, de pontosabb a kimutató. Ekkor Bihari Ferenc, valószínűleg Mihály testvére adja át Borsós Sándor új árendátornak Kémery Mihály fűrmender és Budaházy Sándor városgazda, mint esküdt előtt.¹⁵

A Bihariak nevével már találkoztunk a város tulajdonába tartozó más csárdák bérlőinek sorában. A szerződés lejártával gyakorta megtörtént ugyanis, hogy bizonyos idő után más, előnyösebbnek tűnő árverésen elnyert összeg fejében kötötték meg

12 HBML IV.A.1011/k — 476/1796. A hortobágyi vendégfogadó bérleti árveréséről a kiküldött bizottság 1796. szept. 13-án jelentést tesz.

13 HBML IV.A.1011/k — 532/1814. Debrecen Város Tanácsa a hortobágyi vendégfogadó ügyében pert indít a bérlő ellen.

14 HBML IV.A.1011/k — 261/1815. Kiss Orbán fűrmender 1815 május 22-én jelentést tesz Debrecen város tanácsának a mátai vendégfogadó felszereléséről, bútorzatáról.

15 HBML IV.A.1011/k — 510/1823. A kiküldött bizottság a hortobágyi csárda bérbeadása alkalmával felveszi az ingó leltárat. 1823. nov. 22.

a bérleti szerződést, melynek már sajátosan kialakult formájával találkozhatunk a leltári feljegyzések között.

A hortobágyi csárda, másképpen mátai vendégfogadó forgalmát biztosította a debreceni vásárokra, vagy a keleti országrészre utazók sokasága, vagy a Pest irányába tartó vendégek, akiknek más postakocsival is közel fél napi utazást jelentett a Debrecen—Hortobágy közötti távolság. Pedig az útviszonyok nem volt rosszak, hiszen külön út volt az országút mellett a Hortobágyra kihajtandó jóság számára és külön volt a szekér és kocsit. Nem véletlen, hogy Debrecenről Hortobágyig három stációt, megálló, pihenőhelyet találhatott az utas, megközelítően 10—12 km távolságra. Debrecenről mintegy 10 km-re a balmazújvárosi út elágazásánál a Látóképi csárda, régebbi nevén a Látótelki vendégfogadó, majd a Kadarcs ér mellett a Kadarcsi csárda, mely építészeti szempontból, népi klasszicista formájával teljesen hasonló a jóval nagyobb Hortobágyi csárdához.

Az 1826. évi leltár is ezeket a helyiségeket sorolja fel, csak más sorrendben és más rendeltetéssel. A különbség csak annyi, hogy a második szabadkonyhás pitvarból északra és nyugatra nyíló vendégszobákat is említi a leltár. A helyiségeket boglyakályha és öntöttvas kemencék fűtötték. A bútort az 1815-től 1826-ig alig változott.¹⁶ Ugyanazok a fenyő és tölgyfa asztalok, festett nyoszolyák, karszékek, lócák és fogasok még kopottabb, rozogább állapotban. Tisztálkodáshoz szükséges eszközöket, mosdót vagy vizeskannát egyetlen leltár sem említi. Bizonyára az utasok nem igényelték különösebben, mert arról nem szólnak a feljegyzések az eddigi tapasztalatok szerint, hogy egyszer is szóvá tették volna. Ha ilyen igény felmerült, elintézték az utasok a kútnál, vagy megmosdottak a vályúból, legfeljebb a finnyásabb jóság nem ivott abból a vízből, melybe valaki belemosdott.¹⁷

Az utasok számára elsősorban az volt a fontos, hogy a lovak és a portékával megpakott szekérnek tudjanak biztonságosabb helyet találni az állásban, maguknak pedig jó élelmet szerezhessenek, és szomjukat olthassák.

1826-tól ismét sokszor gazdát, illetőleg bérlőt cserélt a hortobágyi csárda,¹⁸ s a jelentések sorra beszámolnak a sajátos viszonyokról, a vendégfogadó helyzetéről és kitérnek a hídvám kérdésére is, amely a városnak tetemes jövedelmet biztosított.¹⁹ Majd 1848-tól 1850-ig, tehát a szabadságharc idején is Rachbauer József volt a mátai vendégfogadó, vagyis a hortobágyi csárda bérlője,²⁰ aki 1850-ben háborús károk miatt a haszonbér részbeni elengedését kéri, melyet a Tanács méltányolni igyekszik.²¹ Közben az újonnan jelentkező bérlővel szemben folytatott perét elveszi és a csárda bérlete 1850. november 6-tól Csonka Dániel kezére kerül,²² s évekig birtokában tartja a bérleményt.

16 HBML IV.A.1011/k — 417/1826. Kémer Mihály néptribun 1826. dec. 9-én jelentés tesz a hortobágyi csárda ingó vagyonának leltáráról, valamint a Kovács Mihály bérlő részére átadott tárgyakról.

17 Béres András gyűjtése. Adatközlő Fülöp Sándor gulyás, Pentezug. Kiss János ny. gulyás, Nádudvar. Lówy S. u. 7.

18 HBML IV.A.1011/k — 382/1839. Somogyi Károly földmérő jelentése. IV.A.1011/m — 370/1844. Bérlő lakására vonatkozó jelentés, itt szerepelnek a vendégfogadó szobái. IV.A.1011/k — 835/1844.

19 HBML IV.A.1011/k — 203/1847. A kiküldött bizottság részletes jelentést tesz a hortobágyi vámról és a vendégfogadó haszonbérének 1846. évre teljesített befizetéséről.

20 HBML IV.B.1109/f — 187/1850. Tóth János pénztári ellenőr jelentése 1850. febr. 10.

21 Uo. 531/1851.

22 Uo. 1107/1852. Rachbauer József, a hortobágyi csárda haszonbérlője a vendégfogadó árverése ügyében Csonka Dánielt bepereli. 1850. nov. 4.

Debrecen Város Törvényhatósági Bizottsága 1880. július 8-án hozott határozattal most már hat évre adja bérbe a csárdát, de szoros megkötéssel, mert „a vendégfogadó bérletéhez tartozó, azonban attól elkülönítve a juh és ökörtartó gazdaság által” bérelt 530 kh. területet fenntartja magának.²³

A mindig árverésen megújított bérletek helyett hozott határozat a vendégfogadó „6 évre leendő bérbeadása” egyben nyugalmasabb állapotot teremtett mind a város, mind a csapár számára.

A csárda nyugati szárnyában lévő vendégszobákkal a múlt század vége felé bővítették az épületet, s ráismerünk azokra a helyiségekre is, amelyekben a mai vendégszobák egy része található, ahol a 30-as években az első Hortobágyi Múzeum kapott helyet három szobában.²⁴

A Nagyállást, mely szekérállás néven ismeretes, ahol 1965-ban a Pásztor-múzeum, az Idegenforgalmi Hivatal Kirendeltsége és Ajándékbolt kapott helyet, 1785-ben építették és 150 000 téglát helyben égettek hozzá. Először náddal fedték, később zsindelelyezték, majd az első világháború után „cserép alá vették”.²⁵ Ma ismét zsindelelyezték, felújítására a Hajdú-Bihar Megyei Tanács építési és Közlekedési Osztálya és a Hortobágyi Intéző Bizottság (ma Hortobágyi Idegenforgalmi Bizottság) különös gondot fordított. A felszabadulásig kocsik és lovak fedeles szálláshelye volt, majd gépállomás javítóműhelye, méregraktár, magtár és minden volt benne, míg végre 1964-ben beköltözhetett a táj sajátos kultúráját bemutató és ismertető Hortobágyi Pásztor-múzeum.²⁶

A csárda a költészetben és irodalomban igazán méltó helyet foglal el. Legnagyobb íróink, költőink szeretettel és szívesen emlékeznek róla. Petőfi Sándor, a nagy magyar költő a hortobágyi csárdában 1842 októberében írta a *Hortobágyi kocsmárosné... c. dalát*.²⁷

„Hortobágyi kocsmárosné angyalom!
Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom;
Debrecentől Nagy-Hortobágy messze van,
Debrecentől Hortobágyig szomjaztam.

Szilaj nótát füttyörésznek a szelek,
Lelkem, testem majd megveszi a hideg;
Tekintsen rám, kocsmárosné violám!
Fölmelegszem kökényszeme sugarán.

Kocsmárosné, hej hol termett a bora?
Savanyú, mint az éretlen vadalma.
Csókolja meg az ajkamat szaporán,
Édes a csók, megédesül tőle szám.

23 HBML IV.B.1403/a — 1880. No. 138.

24 *Sőregi János*: Vezető a Hortobágyi Múzeumban. Debrecen, 1939. *Béres András*: A Hortobágy történelme. In: Hortobágy a nomád pusztától a Nemzeti parkig. (Szerk.: *Kovács Gergelyné és Salamon Ferenc*) Bp. 1976. 225—233. o.

25 *Zoltai Lajos*: i. m. 1937. 78. o.

26 *Béres András*: Műemlékeink védelmében. Hortobágyi csárda. H.-b.-i Napló. 1962. júl. 22. *Béres András*: A hortobágyi pásztormúzeum. In: Hortobágyi lovasnapok műsora. 1967. 42—51. o.

27 *Petőfi Sándor* összes költeményei. Bp. 1900. 112. o.

Szép menyecske... savanyú bor... édes csók...
Az én lábam idestova tántorog;
Öleljen meg kocsmárosné édesem!
Ne várja, míg itt hosszában elesem.

Ej galambom, milyen puha a keble!
Hadd nyugodjam csak egy kicsit fölötte;
Úgyis kemény ágyam lesz az éjszaka,
Messze lakom, nem érek még ma haza.

Ezt az eseményt, Füredi Richárd szobrász emléktáblájával a Múzeumi Bizottság javaslatára, 1923-ban örököltette meg Debrecen város közönsége a csárda falán. 1842-ben, az emlékezetes dátum idején Héczei Szabó Antal és neje Pérczhy Viktória, mint fiatal pár bérelte a hortobágyi csárdát, s mint bérlők maguk is forogtak a vendégek körül. A Debrecenben élő Héczei Szabók emlékezete szerint „Viktória nagymama” fiatal korában csakugyan olyan „kökényszemű szép menyecske” volt, mint ahogy Petőfi ezt költeményében leírta. Elhíhetjük azt is, hogy Szabóné tette le az elég gyér és rideg bútortatú ivó asztalára azt az üveg bort, melyet Petőfi Sándor nem talált olyan jónak, mint amilyen szépnek és kívánatosnak látta a fiatal csaplárosnét, aki valószínűleg maga tette elébe a kikért bort.²⁸

A hortobágyi csárdához ma annyira hozzátartozik az 1827—1833-ig épített, a folyót átívelő kilenc nyílású kőhíd, hogy egymás nélkül el sem tudjuk képzelni. Ma is hazánk leghosszabb közúti kőhídja, mely a közkedvelt pásztornótában is szerepel:

„Debrecennek van egy vize,
Kinek Hortobágy a neve.
Arra van egy kőhíd rakva,
Kilenc lyukra van állítva.”²⁹

Bizonyos időközönként változtak a bérlők, de a gazda mindig Debrecen városa maradt. Az egyezségből fakadó korábbi megállapodás folytán mindig itt kaptak helyet a város kiküldöttei, ha hivatalos útjuk Hortobágyra vitte.³⁰ Fogadott a város csárdája hivatalos személyeket, s ha kellett, a fogadós kellő időben értesítette az érdekelteket, mi készül. Így értesülhettek a pásztorok a közelgő jószágotól,³¹ így került viszonzásul olcsóbb hús a csárda asztalára. Fogadott szegénylegényt, vándor utast.³² Gyakori vendége volt Sós Pista, az úvárosi születésű betyár, vagy az őt és társait kereső Barcza Dani komisszáros és csendbiztos, de sohasem tudhatta meg, hogy a csárda melyik alagútjáróján menekült meg a keresett személy. Látogatott ide királyi vendég, s megfordultak itt válogatott cigánylegények. Jól érezte itt magát Jókai Mór a

28 *Zoltai Lajos*: Hortobágy. Debrecen, 1911. 47—50. o. *Zoltai Lajos*: i. m. 1937. Déri Múzeum A. 187. sz., 78. o.

29 *Ecsedi István*: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták. Debrecen, 1927. 28. o. *Balogh István*: A civisek világa. Bp. 1973. 225—229. o.

30 *Ecsedi István*: A Hortobágyi Intéző Bizottság története. Debrecen, 1931.

31 Legeltetési szabályrendelet. 60/1921. 1888/bkgy. Debrecen.

32 *Béres András*: Tisztántúli híres betyárok. Gyula. 1961. 9—14. o. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa. 26. (Szerk.: *Dankó Imre*) *Szűcs Sándor*: Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek. Bp. 1969.

nagy magyar író, melynek nyomán megszületett regénye a Sárga rózsa. Megfordult itt József főherceg, Fedák Sári, a híres színművész, és muzsikált itt Rimóczi Lajos, a pusztá hegedűse, valamint a nagyhírű cigányprímás Magyar Imre is.³³

Ha a Hortobágy népeletéről beszélünk, s a csárda történeti múltját idézzük, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a népdal, néptánc, népmondák, állattartás, népi díszítőművészet gazdag hagyományú vidékét nem csupán néprajzi, történeti és természettudományi kutatómunka és tudományos feldolgozás, de sok szépirodalmi és képzőművészeti alkotás örökítette meg, melyeknek alkotói, szerzői több-kevesebb ideig vendégeskedtek a csárdában. A Hortobágyról, akárcsak az Alföldről szóló első leírásokat az alföldi magyar nép „felfedezésének” megismerésének igénye ösztönözte.³⁴

Különösképpen érvényes ez a Hortobágy pusztára, mely mint földrajzi tájegység, síkság az Alföld közepén. Történelmi idők sajátos alakulata, visszafejlődött, elnéptelenedett falvak helye — néprajzi egység: az egyik magyar ősfoglalkozás, a pásztorkodás „rezervátuma” egész napjainkig magába sűríti fejlődésünk égető kérdését. A tudósokon kívül e kérdések lényegét talán írónk tudták és merték bemutatni, de ahhoz, hogy megismerjék e tájat az itt eltöltött idő alatt nagyobbára a csárda nyújtott otthont számukra. Hortobágyról szóló írásaik, vers, dal, riport, novella, nemzeti irodalmunk egy-egy klasszikus értéke lett és máig eleven tényezőként hat. Közülük nem érdemtelen kiemelni talán a jelesebbeket:

Gvadányi József (1725—1801) nyitja meg a sort 1787-ben. „Egy falusi nótárius budai utazása” c. munkája naiv realizmusában még nincs helye a táj szépségének.

Fazekas Mihály (1766—1828) az első, aki a Hortobágyi dal c. költeményében a pusztát a szabadság hazájának vallja, negyedszázaddal Petőfi előtt.

Kuthy Lajos (1813—1864) „Hazai rejtelmek” c. regényében már megérezett valamit a Hortobágy táji sajátosságaiából. Népétől távol állott, sziporkázó szellemessége ellenére nem tudott hiteles képet nyújtani.

Petőfi Sándor (1823—1849) többször járt Hortobágyon (Pestre vagy Pestről utaztában), mely számára az „ősnyugalom” és a szabadság földje. Ő írta le utolsóként a régi Hortobágyot.

Jókai Mór (1825—1904) „Sárga rózsa” c. regénye a pusztá költészetének, szépségének betetőzése. Ő mutatta meg a napkelte pompáját, irányította a figyelmet a délibáb játékára.

Ady Endre (1877—1919) számára a „híres magyar Hortobágyon” minden szépséget, álmodni letaposnak a csorda népek. (A Hortobágy poétája.) A felelősséget érző költő nem elégedett meg a Hortobágy szépségének magasztalásával.

Móricz Zsigmond (1879—1942) sokszor megfordult Hortobágyon s valóságos riportsorozatban számolt be állapotáról. Legszebb hortobágyi prózai költeményében „A Hortobágy tavaszi lélegzeté”-ben akkori helyzetét „irtózatossá”-nak nevezi. Komorló c. írásából filmet is készítettek.

Oláh Gábor (1881—1942) „Hortobágyon” c. versében megújuló Hortobágyot jövendőül a régi pusztulól, álmos élet helyére.

Veres Péter (1897—1970) külön helyet foglal el, mint pályamunkás sokszor dolgozott Hortobágyon. A „Három nemzedék” első kötetében a „Szolgátság”-ban gyermekkori élményét örökítette meg. Belülről nézi a pusztát, hiszen maga is volt pásztorgyerek.

33 *Ecsedi István*: Hortobágyi életképek. Debrecen, 1927. 81. l.

34 (e): Káplár Miklós a Hortobágy pusztá festője meghalt. DKK 1936. 133—134. o.

Szabó Pál (1893—1970) „Szabad ember szabad föld — Hortobágyi jegyzetek” c. riportja az új Hortobágy első irodalmi értékű alkotása.

Zám Tibor (1929—1984) szociográfiai elbeszélései „Hortobágyi jegyzetek” címmel heves vitákat váltottak ki, de a való helyzet feltárására törekedett.

Bár jóval több említésre méltó személy volna még az itt felsoroltakon kívül, akik irodalmi értékű alkotásokban örökítették meg a pusztát, legyen szabad jelenleg önkényesen a fentiekhez ragaszkodni.

A magyar képzőművészet kiemelkedő alkotói közül érdemes néhány alkotást és szerzőt is kiemelni, akik festményeikben, grafikáikban, vagy plasztikai megfogalmazásban állítottak művészi értékű emléket a pusztának, bennük így valósult meg a pusztán s a csárdában eltöltött idő emléke:

Wagner Sándor: Csikósverseny.

Pataky László: Hortobágyi csárda.

id. *Markó Károly*: A puszta.

Munkácsy Mihály: Vihar a pusztán.

Lotz Károly: Zivatar a pusztán, Delelő gulya.

Kisfaludy Strobl Zsigmond: Csikós.

Csontvári Kosztka Tivadar: Vihar a Hortobágyon.

Medgyessy Ferenc: Hortobágyi csikós, Hortobágyi bika, Komondor.

G. Szabó Kálmán: Illusztráció Móricz Zsigmond novelláihoz.

Iványi Grünwald Béla: Hortobágyi táj.

Zádor István: A Hortobágy partján.

Káplár Miklós: Hídivásár.

Glatz Oszkár: Legelő ménes.

Benyovszky István: Pásztorok.

Maghy Zoltán: Hortobágyi táj.

Konecsni György: Hortobágy.

Nagy István: Hortobágy.

Szabó Iván: Hortobágyi ménes.

Somogyi Árpád: Pásztorfiú.

Fazekas István: Kalapos korszó.

Korántsem teljes ez az összeállítás sem, melyben tükröződik a csárda, vagy a csárdához valamilyen módon kapcsolódók alkotása. Csupán ízelítőt jelent abból a tárházból, mely a Hortobágyot művészi vonatkozásban gazdagon megörökítette. Ha mégis hitelesen akarjuk látni, akkor történeti és néprajzi megvilágításban juthatunk el igazi arcához, a megváltozott mai képéhez.³⁵

Neves néprajzi kutatóink is mint *Herman Ottó*,³⁶ *Györffy István*³⁷ itt pihentek meg a csárdában kutatóútjuk során. Az első tudományosnak mondható megfigyelések Debrecen történetéhez kapcsolódóan jelentkeznek *Szűcs István* és *Zelizy Dániel* munkáiban. Az intenzív feltáró, értékelő munka azonban csak a XX. század elején indult meg, amikor történészek, régészek és néprajzi kutatók közelebből kívánták

35 *Ecse di István*: A Hortobágy puszta és élete. Debrecen, 1914. *Herman Ottó*: A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp. 1914. *Dr. K. Tóth Mihály*: Nagyhortobágy, Debrecen, 1910. Térképpel.

36 *Herman Ottó*: Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet. Bp. 1896.

37 *Györffy István*: Szilaj pásztorok. Karcag. 1928. *Szűcs István*: Sz. Kir. Debrecen város történelme. I—III. Debrecen, 1870—1871. *Zelizy Dániel*: Debrecen sz. kir. város egyetemes leírása. Debrecen, 1882.

megismerni a korábbi, elsősorban a szépírók által kissé romantikusnak festett „déli-bos” pusztát. A Zoltai—Ecsedi—Sőregi „hármás” kutatásai elvászthatatlanok egymástól.³⁸ Mint Debrecen Város Múzeuma, majd 1924-től Déri Múzeum munkatársai, vezetői, éveken át vallatták e tájat, s értek el szép eredményeket. A tudós hármásnak sikerült az érdeklődést legjobban felkelteni a Hortobágy iránt, amelyet jól jellemez *Balogh István, Lükő Gábor és Béres András* Hortobággal kapcsolatos néprajzi kutató tevékenysége. Közülük *Balogh István* körültekintő, páratlan értékű munkássága, levéltári feltárásokon alapuló közleményei az elődökhöz viszonyítva is sok tekintetben gazdagították a Hortobágy történeti-néprajzi irodalmát. Eddig az egyetlen kutató, aki a jelenségeket a legmélyebb történeti összefüggésekben törekedett értelmezni és megismertetni. Olyan hiányokat pótol, amelyek nélkül a korábbi részfeltáró adatok nehezen értelmezhetőek. Bár volna mit, de nem részletezem más kutatók Hortobágyon végzett munkájának egyéb eredményeit. Tény az, hogy *Ecsedi István*, a „Hortobágy szerelme” itt gyűjtötte össze öreg pásztoroktól, a puszta hegedűsétől, *Rimóczi Józseftől* a hortobágyi állatorvos *Dely Mátyás* segítségével a legszebb hortobágyi pásztor- és betyárnótákat, melyek között nem egy szól a csárdáról:³⁹

„Hortobágyi híres csárda?
Zsandárral van körülállva,
Azért van az körülállva,
Betyár mulat a csárdába.”

Vagy említhetjük a juhászok kedvelt nótáját:

„Hortobágyi csárda előtt legel a nyájam,
Közepibe fakószőrű számárom,
Vezérürüm zálogba van csengőstül,
A csárdába magam iszok sej haj, egyedül.”

S a csikósok, a gulyások által sokszor emlegetett nóta:

„Lúra csikós lúra, nem a csárda felé,
Elszaladt a ménes Kismargita felé.
Túl van a határon, mán más téregeti,
És ezt a számadó nem nagyon szereti.”

Jó ideig a csárda volt a kulturális élet központja, ahonnan minden kisugárzott a pusztára, s ahova a pusztáról minden hír eljutott, s ahol minden pusztajáró tájékozódhatott. Nem csoda hát, hogy annyian, annyira megszerették, s nem esik a pusztáról szó a Kilenclyükű híd melletti híres csárda nélkül.

38 *Zoltai Lajos*: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen, 1936. *Ecsedi István*: A Hortobágy puszta jelene és jövője. *Uránia*, XIII. 1912., 485—494. o. *Sőregi János*: Dr. Ecsedi István: 1885—1936. DMÉ 1936. 114. o. — *Zoltai Lajos* élete és működése 1881—1939. Déri Múzeum Évk. 1942. (Teljes Ecsedi és Zoltai bibliográfia.)

39 *Balogh István*: A hortobágyi pásztorok történeti múltja. *Nép. Ért.* 1943. 97—112. o. *Lükő Gábor*: A hortobágyi pásztorművészet. DMÉ 1938. Debrecen, 1940. 101—130. o. *Béres András*: A Hortobágy történeti néprajza. (Kandidátusi értekezés. Kézirat.) Debrecen, 1980. HBML Könyvtára Ltsz.: 6583. *Ecsedi István*: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták. Debrecen, 1927.

Az 1930-as évektől Németh Sándor volt a csárda bérlője, aki a debreceni Angol Királynő Szálloda és Étterem tulajdonosa is volt.⁴⁰ Munkálkodása idején már igazán keresett hely volt a hortobágyi csárda, ahol eleinte Rimóczi Lajos nádudvari illetőségű vándorhegedűse,⁴¹ majd állandó jelleggel a füredi származású Burai Zsiga és zenekara muzsikált.⁴²

A második világháboró egy időre megzavarta a csárda működését. Az új élet kialakulásával a felszabadulás után ismét a csárda épülete lett a Hortobágy gazdálkodásának, de a hortobágyi életnek is központja. Volt itt gazdasági iroda, népbolt és kocsmá, gyógyszertár, orvosi rendelő, közigazgatási kirendeltség, s csak az ismét egyre növekvő érdeklődés, az idegenforgalom megindulása tette lehetővé, hogy az épület hosszas hadakozás után sok meggyőző erővel ismét a vendéglátást szolgálhatja.⁴³ Mai forgalma különösen nyáron, de télen is minden eddigit felülmúlt.

Leltárát, jól felszerelt konyháját össze sem lehet hasonlítani a régivel. A mérleg erősen a mai javára billen. S a Hajdú-Bihar Megyei Vendéglátó Vállalat nemcsak büszkélkedhet a nagy múltú vendéglátóhellyel, de bőven van feladata is a mai kor ízléséhez, igényéhez szokott hazai és külföldi vendégek kielégítésében.

A hortobágyi csárda állóeszközeinek leltára 1969. jan. 1.⁴⁴

Üzemi épület	1417773,— Ft
1 Páncélszekrény	5580,— Ft
1 Söntéspult 200×80×105	9887,— Ft
1 Burgonyahámzó	5865,— Ft
1 Tizedes mérleg 20 kg	1345,— Ft
1 Italállvány	8402,— Ft
1 Hűtőszekrény 2500 l	46455,— Ft
1 Söntéspult 200×80×105	9877,— Ft
1 Pohárállvány 200×228×50	8402,— Ft
1 Krém kávéfőzőgép háromcsapos	17040,— Ft
1 Tűzhely vegyesfűtésű	12903,— Ft
1 Kulacs pavilon	58887,— Ft
1 Hűtőszekrény 1000 l	18939,— Ft
1 Hűtőszekrény 2500 l	42205,— Ft
1 Hűtővitrin „Zúzmará”	9545,— Ft
1 Kimérőpult 200×60×100	9895,— Ft
1 Pavilon	33624,— Ft
1 Pénztárgép	14800,— Ft
1 Motorcsónak	11823,— Ft
1 Írógép	1000,— Ft
1 Kézi számológép	3920,— Ft

40 Debreceni Kalauz. 1927. 80. o.

41 Szűcs Sándor: Pusztai szabadok. A pusztá hegedűse. Bp. 1957. 150—157. o.

42 Béres András gyűjtése.

43 Béres András: Műemlékeink védelmében. A Hortobágyi csárda. H.-b.-i Napló, 1962. júl. 22. Sági Lajos: Hortobágy műemlékei. DMÉ 1969—1970. Debrecen, 1971. 505—524. l. (Szerk.: Dankó Imre).

44 Szíves közléséért ezúton is köszönetet mondok a hortobágyi csárda vezetőségének.

A vendéglő és szálló berendezésén kívül, melyek maximálisan felülmúlják az alakulásától számított bármelyik évi állományát, közel 300 év távlatában nyugodtan kijelenthetjük, hogy a hortobágyi csárda nagyot fejlődött. A nemrég létesült hortobágyi fogadóval, a hozzá tartozó Kulacs büfével együtt is alig tudja ellátni a megnövekedett forgalmat, az iránta támasztott igényeket.⁴⁵

Árkados tornáca, nyáron hűvös fogadószobái, jó konyhája és kitűnő zenekara kellemes környezetet biztosít az ideérkező vendégeknek. A csárda kéményén levő gólyafészek az évről évre visszatérő madarakkal már szinte jelkép, az idegenből is mindig visszatérő vendégek kedves látványa.⁴⁶

A Hortobágy egyre fejlődő idegenforgalma, de a táj folklorisztikus hagyományai-ból táplálkozó sajátos kultúra megteremtette a nagy nyári rendezvények egész sorát.⁴⁷ Júniusban a hortobágyi lovasnapok most már nemzetközi szintű rendezvényei 40—50 000 embert csálnak a pusztára, mely hamis romantikától mentes szórakozást biztosít az idelátogató vendégeknek, érdeklődőknek. Az évről évre augusztus 19—20-án megrendezésre kerülő felújított hortobágyi hídivásár, népművészeti napok és a pásztortalálkozó szintén nagyon látogatott nyári rendezvények közé számítható.⁴⁸ Ez természetesen a vendéglátás korszerűségét, gyorsaságát igényli, melyben a csárda sem maradhat le, mert méltó vetélytársakra talál különösen nagy forgalom idején a különböző FMSZ vendéglőkben. Ezért maga is igyekszik, bár gyakran váltott üzletvezetőkkel és kitűnő ételekkel a vendéglátás minden eszközével és látványosságokkal kedveskedni a vendégeknek.⁴⁹ Így a különleges halfélékből készült ételek mellett a sajátos pástoreledek és az időnként, különösen nagy forgalom idején megrendezett ökörsütés a csárda sokszor emlegetett különlegességei. A felújított nyári rendezvények révén is, amelyhez a bátorító ötletet és a gyakorlati támogatást — mint akkor lehetőséggel rendelkező ember — magam sem késlekedtem megadni, nyugodtan megállapítható, hogy a hortobágyi csárda kinőtte adott kereteit. A megnövekedett vendégforgalomban az igényekkel nem tud lépést tartani. Bővítése komolyabb áldozatok árán is szükséges, s ezt a kor igénye joggal megköveteli.

A Hortobágy községgé alakult. A 100 éve felvetődött terv, mely a Hortobágy központjában Újdebrecen néven községet kívánt létesíteni, s mely tervet akkor „felhőnyargaló”-nak minősítettek, megvalósult.⁵⁰ 1967-ben létrejött a korábban Debrecenhez, majd Balmazújvároshoz tartozó közigazgatási terület helyén önálló joggal Hortobágy község. De a csárda és a vendéglátás funkcióját, fontosságát ez csak még inkább hangsúlyozza, mert most már nemcsak az idegenekre, de a helyi lakosokra is kell gondolni.

Ésszerű, ügyes gazdálkodással, megalapozott távlati fejlesztéssel a csárda továbbra is alkalmas és méltó lesz a közel háromszáz éves történeti múltjához, mert nemcsak múltja van, hanem remélhetőleg jövője is.

45 A csárda bővítése, illetőleg az ivó étteremmé alakításával egyidejűleg 1967-ben került sor a Pásztor-múzeum előtti Kulacs Büfé felállítására.

46 Papp Antal: Debrecen., Bp. é. n. 237. o.

47 Hortobágyi lovasnapok műsora, Debrecen, 1967.

48 Vö. Lengyel Imre: Debrecen és a Hortobágy. Debrecen. 1943. 12. o.

49 Jelenleg a csárda vezetését váltással különböző üzletvezetők látják el a Hajdú-Bihar Megyei Vendéglátó Vállalat megbízásából.

50 Zoltai Lajos: A hortobágyi pusztá története. Kézirat. Debrecen, 1937. febr. 5. Déri Múzeum Adattára Történeti gyűjt. 187. sz.

The Hortobágy Csarda and Its Illustrious Guests
András Béres

One of the first actions of the Debrecen Municipal Council was the revival of civic life at the Hortobágy following the expelling of the Turks, in an area where life was to be reestablished on the unpopulated territories, was to build an inn, a resting house for the tired and thirsty travellers at the bridge of Mátá. So came about the oldest and most famous Great-Hortobágy Csarda in the surroundings of Debrecen. Completion of its building can be put on the 1st day of June 1699.

The building already on completion proved to be close at its construction, so it was enlarged in 1737 and in 1877. Its present form that shows popular classic style was worked out in 1823. Sándor Petőfi, our great poet, also found this building in October 1842 when he put down his song on the innkeepers' wife of Hortobágy.

Today one cannot imagine else than the presently Csarda together with the bridge "put up on nine holes" and the great enclosure where the new Pastor-Museum was brought up in 1965.

Writers, artists also turned up here and the Puszta came into the focus of literary interest and scientific research. For a long period of time the Csarda was the center of the cultural life from where everything radiated out to the Puszta and where all the news of the Puszta get concentrated.

The 2nd World War interrupted the function of the Csarda for some time. But with development of the new life the Csarda became again the center of economy and life on the Hortobágy. There were here economic bureaus, people's general shop, inn, medical consulting room, pharmacy, and administrative authority office. Only the increasing interest, the start of the foreign touristic traffic made possible that after our long debates and convincing forces, that the building should serve its original purposes. Its ever increasing tourist traffic and its culture subsisting on the peculiar local folkloristic traditions created possibilities for the great Summer Programs: International Horse Riding Days, Market by the Bridge Days, Shepherds Meeting, all these are increasing attractions for the Csarda.

Хортобадьский трактир и его знаменитые посетители
Андраш Береш

В работе, связанной с развитием буржуазных отношений, которую после изгнания турок на Хортобаде нужно было начать почти совсем сначала, одним из первых действий Дебреценского Городского Совета было построение крова для отдыха — кабака для уставших и страдающих от жажды путников у Матайского моста на большей части опустевшей территории. Так возник недалеко от Дебрецена старейший, самый знаменитый Велико-Хортобадьский трактир (или Хортобадьская чарда). Его строительство было окончено 1-ого июня 1699 года.

Уже при окончании его постройки здание оказалось тесным, поэтому уже в 1737 и 1877 годах его было необходимо расширить. В 1823 году оно приобрело свой сегодняшний вид, который предоставляет стиль народного классицизма. Это нашел здесь и наш великий поэт Шандор Петефи, когда в октябре 1842 года здесь написал Песню о хортобадьской кабатчице. Сегодня мы не можем вообразить это место без построенного в 1833 году моста с девятью пролетами и великого «стойла», где в 1965 году был открыт новый Пастушеский Музей. Здесь побывали писатели, художники, и с начала столетия пустыня попала в центр литературного внимания и научных исследований. Долгое время трактир являлся культурным центром, откуда известия излучались в степь и куда приходили все вести из пустыни.

Вторая мировая война на некоторое время прекратила деятельность трактира. С зарождением новой жизни трактир снова стал центром хозяйствования и жизни на Хортобади. Был в трактире и хозяйственный отдел, и народный магазин, и кабак, и медицинский кабинет и аптека, и административное агенство. Только вновь возрастающий интерес и начало иностранного туризма сделали возможным, чтобы после долгих споров и немало усилий здание вновь служило своим первоначальным целям. Постепенно развивающийся иностранный туризм и культуры — которую считают своеобразными фольклорными традициями местности — создали целый ряд летних мероприятий: Международные Конные Дни, Мостовая Ярмарка, Фестиваль Пастухов; все они увеличивают притягательность трактира.